

**TOSHKENT IRRIGATSIYA VA
QISHLOQ XO'JALIGINI
MEXANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI**

**TUPROQSHUNOSLIK VA DEHQONCHILIK
KAFEDRASI**

Landshaftshunoslik asoslari fani

**Mavzu: ANTROPOGEN
LANDSHAFTLAR**

Toshkent-2020

Mavzu: ANTROPOGEN LANDSHAFTLAR

Reja:

- 1. Tabiiy-antropogen landshaftlar va ularning hosil bo'lish omillari.**
- 2. Landshaftlardagi ma'lim maqsadlarni ko'zlab qilingan ta'sirlar.**
- 3. Antropogen landshaft, madaniy landshaft tushunchalari.**

Yer landshaft qobig'ining taraqqiyot tarixida odamning va keyinchalik kishilik jamiyatining paydo bo'lishi o'ziga xos va geografik jihatdan muhim voqealardandir. **Uning natijasida yuzaga kelgan "tabiat - jamiyat" tizimi ichki qarama-qarshiliklarga boy bo'lib, "jamiyat" qismining faolligi bilan belgilanadi.**

Har bir muayyan landshaft Yer landshaft qobig'ining bir qismi sifatida, inson omilining ta'siri muayyan darajda sezilmoqda. Tabiiyki, Yer landshaft qobig'ining rivojlanish tarixi davomida landshaftlar doimo bir xil bo'lmagan.

Antropogen landshaftlar to'g'risidagi dastlabki tusunchalar XX asr boshlarida V.P.Semyonov-Tyanshanskiy tomonidan asoslangan edi.

Antropogen landshaftlarni S.V.Kolesnik, N.A.Solnsev, A.G.Isachenko, F.N.Milkov, M.G.Sergeev, A.I.Perel'man, V.B.Sochava va boshqa olimlar o'rganganlar.

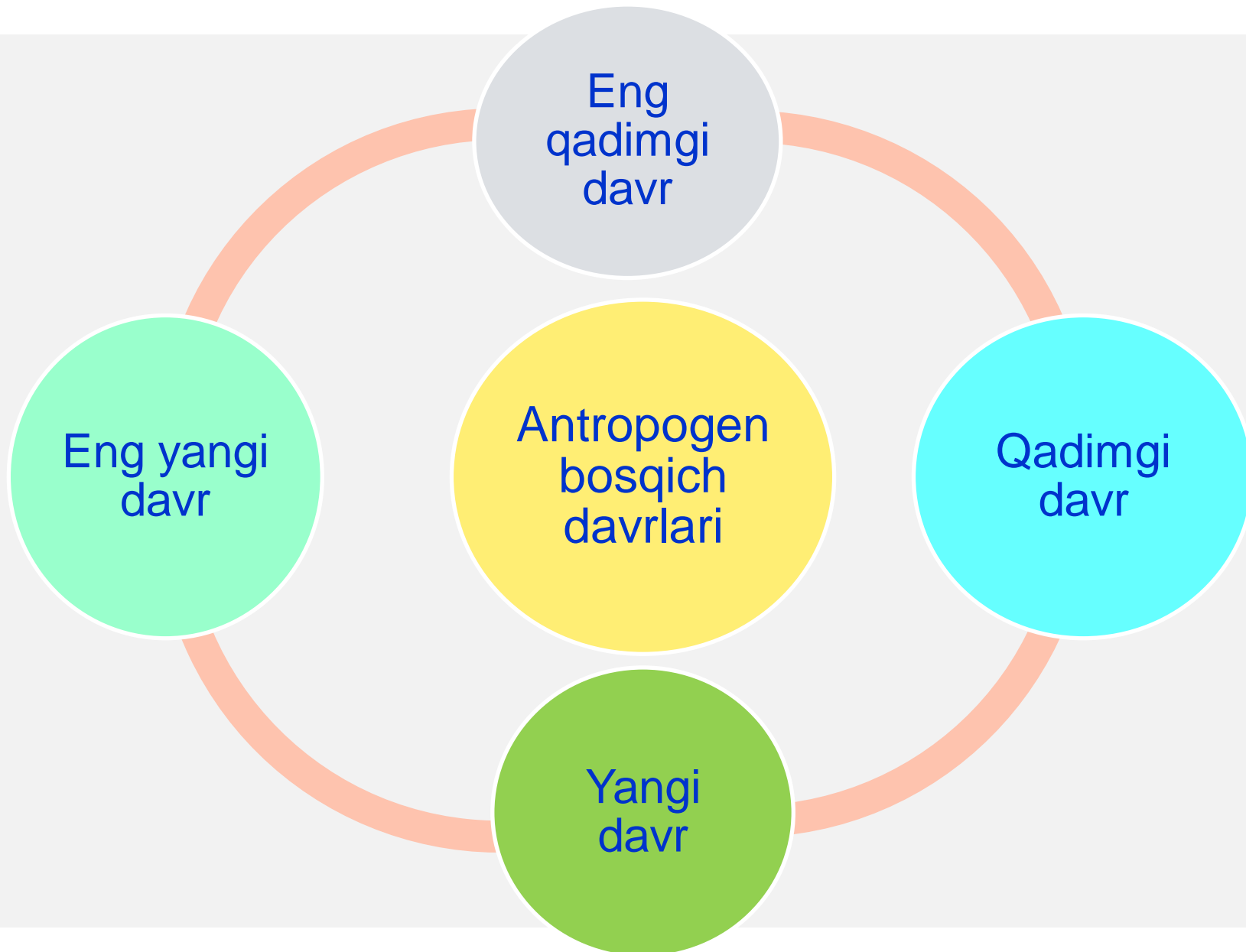
F.N.Milkov (1986) Yer landshaft qobig'ining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilar ekan dastavval uch bosqichni ajratadi.

tobiogen
bosqich

biogen
bosqich

antropogen
bosqich

**Yer landshaft qobig'ining bu rivojlanish bosqichini F.N.Milkov (1990)
yana to'rt davrga bo'ladi.**

XX asrning 40-50 yillarida geografik adabiyotda "madaniy landshaftlar" yoki "o'zgartirilgan landshaftlar"ga bag'ishlangan ilmiy maqolalarning birin-ketin paydo bo'lishi (masalan, Yu.G.Saushkin, 1946, 1951; V.L.Kotelnikov, 1950; B.V.Bogdanov, 1951 va h.) antropogen landshaftshunoslik poydevorining shakllanishiga kuchli turtki bo'ldi. Bu borada ayniqsa, Yu.G.Saushkinning (1946) "Madaniy landshaftlarni o'rganish uchun geografiyaning alohida tarmog'i bo'lishi kerak", degan fikri muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Uning 1947 yilda nashr qilingan monografiyasida esa qishloq xo'jalik landshaftlari haqida jiddiy fikrlar keltirilgan.

1970 yilda Voronej davlat universitetining professori F.N.Milkov o'zining "Landshaftnaya sfera zemli" nomli kitobida "Inson tomonidan o'zgartirilgan va barpo etilgan komplekslarni o'rganish bilan antropogen landshaftshunoslik shug'ullanishi kerak" (193-bet), deb ta'kidlab o'tganidan so'ng landshaftshunoslik tarkibida yangi bir ilmiy yo'nalish - antropogen landshaftshunoslik shakllana boshladi.

"Охрана ландшафтов" izohli lug'atida: xususiyatlari inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan landshaftlar antropogen landshaftlardir va ular o'zining tabiiy ta'riflarini saqlab qolgan taqdirda ham o'zida madaniy o'simliklar, o'zgargan tuproq xususiyatlari, yer osti va usti suvlari tartibi ko'rinishida "antropogen" mazmun kasb etgan bo'ladi, deb yozilgan.

Aslini olganda, landshaftlar juda ko‘p va turli-tuman omillar ta'sirida shakllanadi, rivojlanadi. Ular landshaftlarda turli sifat va xususiyatlarning shakllanishida turlicha ahamiyat kasb etadi. Agar landshaftlarning shakllanishida ma'lum bir turdagi omillar ahamiyatli hisoblansa, ularning tabaqalanishida yoki rivojlanishida boshqa turdagi omillar, landshaftlarning o‘zgarishida esa yana bir boshqa guruh omillar ahamiyatli bo‘lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tabiiy landshaftlarning antropogen landshaftlarga aylanishida antropogen omil asosiy kuch sanaladi. Shuning uchun ham inson faoliyati ta'sirida o‘zgargan landshaftlarni antropogen landshaftlar, deb atashdan ko‘ra, antropogen omil ta'sirida o‘zgargan landshaftlar, deb atash to‘g‘riroq bo‘lar edi.

Antropogen omillar ta'sirida landshaftlarning o'zgarishi faqat u yoki bu komponentning o'zgarishi natijasida bo'lib qolmay, balki komponentlar orasidagi, qolaversa, landshaftlarning morfologik qismlari orasidagi modda va energiya almashinishi bilan ham bog'liqdir. Natijada landshaftlardagi vertikal va gorizontal aloqadorlikning o'zgarishi oxir-oqibat landshaftlar strukturasi o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Antropogen landshaftlar tasnifini yaratish borasida ozmi-ko'pmi ishlar amalga oshirilgan bo'lishiga qaramay (F.N.Milkov, 1973, 1986; N.N.Iogansen, 1970; N.I.Axtirseva, 1977; K.A.Drozdov, 1988 va b.), bu masala ancha serqirra va murakkab bo'lganligi uchun o'z yechimini tugal topmagan. Har qanday tasnif obyektini chuqur va batafsil tahlil etishni talab qiladi.

F.N.Milkov barcha antropogen landshaftlarni sinflarga bo'lib olishni tavsiya etadi. Bunda asosiy belgi sifatida inson faoliyatining turi va landshaftlarda qay darajada aks etganini hisobga olishni tavsiya etadi va sanoat landshaftlari, yo'l landshaftlari, qishloq xo'jalik landshaftlari kabi landshaftlarni ajratadi.

ANTROPOGEN LANDSHAFTLARNING TURLARI

№	Antropogen landshaft sinflari	Antropogen landshaft turlari
1.	Qishloq xo‘jalik landshaftlari	Dehqonchilik, bog‘dorchilik, o‘tloq-yaylov, aralash.
2.	Sanoat landshaftlari	Karyer va tashlamalar, terrikonlar, psevdokarst va boshq.
3.	Chiziqli-yo‘l landshaftlari	Avtomobil yo‘llari, temiryo‘llar, neft va gaz quvurlari va boshq.
4.	O‘rmon antropogen landshaftlari	Daraxtzorlar (ihotazorlar), kesilgan o‘rmonlar o‘rni dagi ikkilamchi o‘rmonlar va boshq.
5.	Suv antropogen landshaftlari	Suv omborlar, kanallar, ko‘llar, baliqchilik hovuzlari va boshq.
6.	Rekreatsion landshaftlar	Sanatoriylar, dam olish maskanlari atrof dagi bog‘-daraxtzorlar va boshq.
7.	Seliteb landshaftlar	Shaharlar, qishloqlar
8.	Belligerativ (lot. velligero – urush)	Qo‘riqchilik tepalari, himoya qo‘rg‘onlari, devorlar, qal’alar, xandaqlar, okoplar va boshq.

A.G.Isachenko antropogen ta'sir oqibatida geotizimlarning qay darajada o'zgarganligini asos qilib oladi va barcha antropogen landshaftlarni 4 guruhga ajratadi:

1. Shartli o'zgartirilmagan (ibtidoiy landshaftlar)

Ular bevosita inson ta'siriga va xo'jalikdagi faoliyatiga duchor bo'lmagan landshaftlardir. Ularda inson faoliyatining kuchsiz va bilvosita ta'siri izlarinigina payqash mumkin, xolos. Masalan, baland tog'lardagi qor-muzliklar va o'rmonlar, qo'riqxonalar, va h.k.

2. Kuchsiz o'zgartirilgan landshaftlar.

Bular, asosan, inson faoliyatining ekstensiv (ovchilik, baliqchilik kabi) xili ta'siriga duchor bo'lgan landshaftlar. Bunday landshaftlarda inson faoliyati ayrim komponentlargagina ta'sir etib, tabiiy aloqadorliklar hali buzilmagan va avvalgi o'z holatini tiklab olishi mumkin;

3. Kuchli o'zgartirilgan (buzilgan) landshaftlar.

Bu guruhdagi landshaftlar, asosan, inson faoliyatining jadal ta'sirida o'zgargan landshaftlardir. Ularning ko'p komponentlari o'zgarib, landshaftlar tuzilishining sezilarli darajada buzilishiga olib kelgan. Masalan, karyerlar, konchilik sanoati chiqindilari uyumlari va h.k.

4. Madaniy landshaftlar. Tuzilishi

inson tomonidan jamiyat manfaatlarini ko'zlagan va ilmiy asoslangan holda oqilona o'zgartirilgan landshaftlar. Masalan, sifatli ishlov berilayotgan bog'lar, paxtazorlar, plantatsiyalar va h.k.

Antopogen landshaftlar 2 sinfga bo'linadi:

1. Tekislik landshaftlari;

2. Tog' landshaftlari;

Mazkur landshaftlar tarkibi, o'zini-o'zi boshqarish darajasi bo'yicha bir-biridan farqlanishi sababli ular **dala-bog' (aralash) va o'tloqi-yaylov sinfchalariga bo'linadi.** Sinfchalar mintaqa kenglik tiplariga ajratiladi.

Landshaftning dala sinfchasi yerni haydash, o'g'it solish, ekinlarni yetishtirish natijasida shakllanadi.

Landshaftning o'tloqi-yaylov sinfchasi – yer yusining barcha landshaft iqlim mintaqalarida mavjud. Uning tarkibi, o'zgarishi mazkur maydonlardan yaylov sifatida mol boqish darajasiga bog'liq.

Landshaftning bog' va bog'-dala sinfchasi – madaniy o'rmon majmuasiga o'xshash bo'lib, qayta tiklanish darajasi nisbatan past bo'ladi. Bog'lar ta'sirida landshaftda antropogen o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Inson dehqonchilik bilan shug'ullanar ekan u o'z oldiga eng avval iloji boricha ko'proq qishloq xo'jalik mahsuloti olishni maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsadga erishish uchun landshaftni tekislaydi, o'g'it soladi, tuproqni ma'lum bir qalinlikda ag'darib tashlaydi, ma'lum bir ekin ekadi, sug'oradi, begona o'tlar va zararkunanda hasharotlarga qarshi turli xil dorilarni ishlatadi, tuproqning sho'rini yuvadi, zax suvlarini qochiradi va hokazo. Xullas, ekin ekishdan to hosilni yig'ishtirib olgunga qadar turli-tuman agrotexnik tadbirlarni qo'llaydi va bu jarayon o'nlab, yuzlab yillar mobaynida qaytalanaveradi.

Natijada, bizga yaxshi tanish bo'lgan va antropogen landshaftlar ichida "**Madaniy landshaft**" deb atalishi mumkin bo'lgan hamda yuqori mahsuldorlik, iqtisodiy samaradorlik kabi talablarga ozmi-ko'pmi mos kela oladigan landshaftlar hosil bo'ladi.

Bu o'z navbatida, ilgari shu landshaftlarga xos bo'lgan tabiiy xilma-xillikni soddalashishiga hamda moddalarning, shu jumladan, to'yimli moddalarning aylanma harakati, organizmlar sonining muvofiqlanib turishi, tuproq unumdorligining ma'romida bo'lishi, landshaftlarning o'zini-o'zi saqlab turishida juda katta va hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Sug'orma dehqonchilik inson hisobga olmagan ba'zi hodisa va jarayonlarni masalan, yer osti suvlari sathining ko'tarilishi, dalalardan qaytgan oqova suvlarning tarkibida mineral tuzlarning ortib ketishi, ikkilamchi sho'r bosishi, irrigatsiya eroziyasi va h.k. ni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ham antropogen rivojlanish orasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni oldini olish yoki juda bo'lmaganda ularning ko'lamini kamaytirish uchun landshaftlarning tashqi ta'sir kuchlariga nisbatan barqarorligini aniqlab olish katta ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Geotextizimlar haqida ta'limot

Antropogen landshaftlar haqida so'z yuritilar ekan, geotextizimlar haqidagi ta'limot, uning yuzaga kelishi, mohiyati va mazmuni bilan tanishib qo'yish lozim bo'ladi.

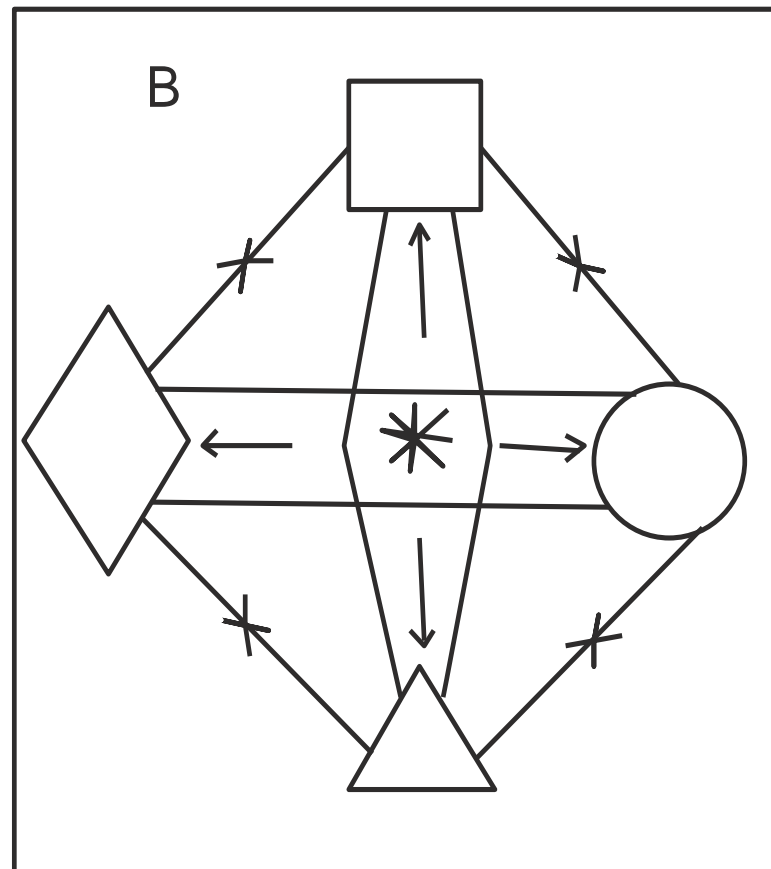
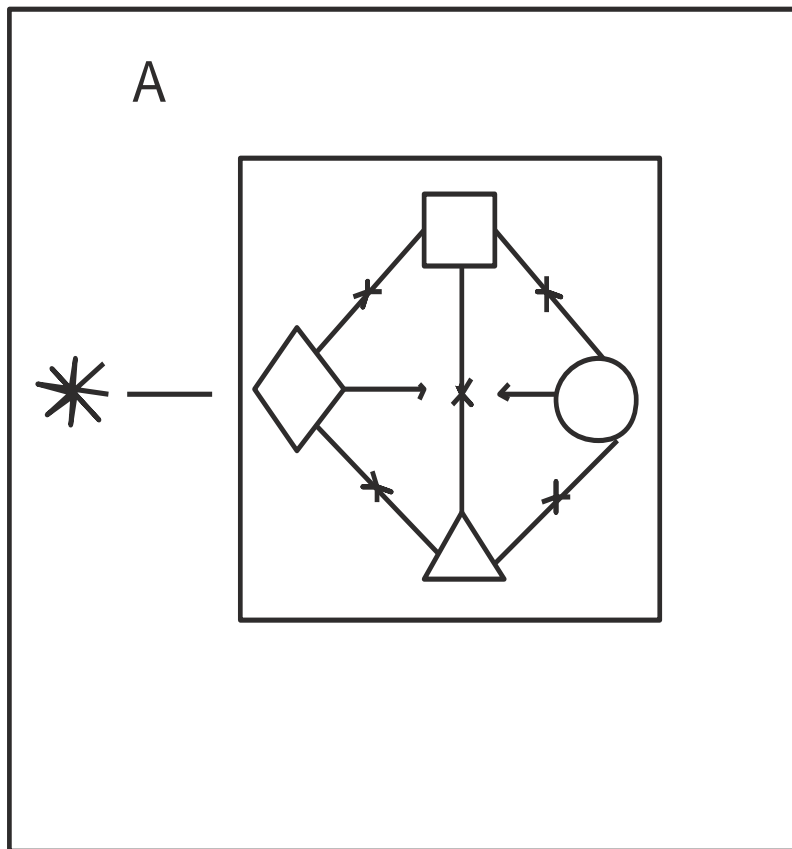
Antropogen omilning tabiatga bo'ladigan ta'sirining bir ko'rinishi texnika ta'siri ekanligini 30-yillarning boshidayoq A.E.Fersman alohida uqtirib o'tgan bo'lsa ham, lekin texnika bilan tabiat orasidagi o'zaro ta'sirning geografik jihatlarini tahlil qilishga urinib ko'rmagan edi.

Geotexnik tizimlar haqidagi ta'limotning asosiy tamoyillari belgilab berilgan hamda tabiiy va texnik tizimlarning o'zaro aloqadorligining asosiy shakllari batafsilroq yoritilgan ishlardan biri A.Yu.Reteyum, K.N.Dyakonov va L.F.Kunitsinlarga (1972) tegishlidir.

1978 yilda "Природа, техника, геотехнические системы" nomli monografiyaning nashrdan chiqishi geotextizimlar haqidagi ta'limotning rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi. Unda tabiat bilan texnika orasidagi aloqalarni o'rganish, texnika va tabiat orasidagi o'zaro munosabatlar, geotexnik tizimlar, geotexnik tizimlarni loyihalash va bu ishda geograflarning vazifalari kabi yirik mavzular yoritilgan. Ushbu masalalarning yoritilishida tadqiqotchilar asosan tizimli yondashishga harakat qilganlar.

Geotextizimlar (F.N.Milkov bo'yicha landshaft-texnikaviy tizimlar) asosan ikki qismlig (yoki ikki kichik tizimdan tuzilgan) tizimlar bo'lib, ularning taraqqiyoti asosan ikki xil, ya'ni tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy qonuniyatlarga bo'ysunadi.

Geotextizimlarning mavjudligi va rivojlanishida texnika qismi yetakchi ahamiyatga ega bo'lib, inson tomonidan nazorat qilinib, boshqarilib turiladi. Shuning uchun geotextizimlarni boshqariladigan tizimlar deb hisoblash mumkin. Shuning uchun geotextizimlarni boshqariladigan tizimlar deb hisoblash mumkin.

A-boshqarilmaydigan geotextizim; B-boshqariladigan geotextizim.
 1-suvlar; 2- organik modda; 3-havo; 4-mineral modda; 5-texnik inshoot;
 6-komponentlar orasidagi o'zaro aloqalar; 7-boshqarish aloqalari.

Geotextizimlar modeli (A.Yu.Reteyum va I.Yu.Dolgushinlar, 1978)

ЭЪТИБОРИНГИЗ УЧУН РАХМАТ

